

KOMENSKÉHO DÍLO K ZAMYŠLENÍ

Jan Amos Komenský a současná výchova k hodnotám

Stanislava Kučerová

(Předneseno 24.3.1992 v Praze na světovém kongresu Odkaz J.A.Komenského a výchova člověka pro 21. století)

Sledujeme-li vývoj naší komeniologie od zakladatelského činu F. Palackého, který r. 1829 publikoval o Komenském dva články, zjišťujeme zajímavé, zpravidla historickou situací podmíněné hodnotící akcenty a preference. A tak je Komenský postupně pojat jako důkaz o velké české minulosti, jako českobratrský humanista - předchůdce humanity osvícenské a moderní, jako trpitel, který pro víru, splývající s národním přesvědčením, musel opustit vlast a žít životem psance. Od 60. let 19. stol., kdy se národní uvědomění upevnilo a kdy národ začal usilovat o samostatnost, nabylo prvořadě důležitosti školství a Komenský byl oceňován především jako evropský didaktik a pedagog, nejen vlastenec. První světová válka akcentuje jeho vroucí, bolestné a statečné vlastenectví, první republika si v souvislosti s budováním samostatného státu všimá Komenského jako sociálního myslitele, kritika a reformátora společnosti. V budovatelské euforii po druhé světové válce, v době iluzí, že se staré sociální utopie stanou skutečností, ukázaly se jako velmi aktuální Komenského snahy racionalizační a mírotvorné. Když zakrátko došlo k vystřízlivění a rozčarování, objevil se v krásné literatuře obraz Komenského s rysy tragičnosti, "muž touhy", který se přes osudové ztráty a prohry nevzdává, nezoufá si, nepřestává pracovat pro budoucnost.

Je to jen letný pohled na střídání dobových akcentů. Komeniologové je obvykle připomínají, aby ospravedlnili vlastní přístup a preference - podle podmínek své doby a zákonů svého srdce. Myslím, že tento postup lze tolerovat, pokud při všech hodnotících posunech je respektována celistvost a nesmírnost osobnosti a díla J.A.Komenského.

Po listopadu 1989 jsme se ocitli v nové společenskohistorické situaci, v situaci nových šancí a nových ohrožení doma i v Evropě. Právem se budeme ptát, které momenty Komenského díla se dnes aktualizují, které s námi nově souzní, které nás nově oslovují v situaci nových zkušeností, nových představ a nových očekávání.

Nově nás zaujme hned antropologické východisko Komenského pedagogiky: Člověk je mu v duchu pedagogického optimismu nejen "ens educabile et educandum", ale dokonce "nejdokonalejší, nejdívnější a nejslavnější tvor". (Did. Kap. I.). Komenský tu vychází z konceptu rozvrstvení jsoucna, sahajícího svými začátky až k Aristotelovi. Jsoucno je neživé, rostlinné, živočišné a lidské. Člověk má znaky všech jsoucnen neživých i živých (bytí, život, vnímavost a pohyb), navíc však má ještě rozumnost. A v tom s ním žádné jiné jsoucno nemůže soupeřit. On sám je "obrazem Božím" ... Andělé mají sice také mysl, rozum, ale jsou bez těla, uvažuje Komenský. Člověk má však kromě mysli i tělo, a proto je nejdokonalejším tvorem, on sám jediný má všechnu plnost všech tvorů. Komenský tu vyjadřuje renesanční lásku k pozemskému životu a v dnešní době zmatení hodnot přispívá k obnově pocitu jak lidské sounáležitosti se světem přírody tak k obnově pocitu lidské důstojnosti.

Srovnáme pro zajímavost s názory novoplatonika Plotina (203 - 270), který měl velký vliv na formování křesťanské filosofie. U něho zlo vychází z hmoty, tělo je jen vězením duše. On sám se styděl za to, že má tělo. Komenský naproti tomu zná nejen rozkoše duše, ale i rozkoše těla. "Rozkoš těla pravá záleží ve zdraví těla, čerstvosti a síle údů, v chutnosti pokrmů a nápojů, spaní a odpočívání libém." Podmínkou "pravé rozkoše těla" je ovšem střídmost. (Did.Kap.X)

Josef Tvrďý, profesor Masarykovy university v Brně (popravený nacisty r. 1942), poukázal na řadu renesančních rysů Komenského: velkolepé plány, reformační optimismus všenápravný, neurčitou hranici mezi pověrou a revelací a kritickou racionalitou. Renesanční pojem přírody podle Tvrďého pomohl Komenskému najít i přirozené náboženství a poskytl mu možnost překročit meze theologické ortodoxie a hlásat všeobecnou toleranci i v době sektářských svárů a neústupnosti. Renesanční žíznivost po všelikém vědění jej přivedla k harmonickému usoustavnění veškerého poznání, pansofii, která je všeobecným světlem a moudrostí pro každého závaznou. Tento hlavní filosofický pojem není Komenskému pouhou teorií, nýbrž hlubokou životní otázkou a pramenem dalekosáhlých reformačních snah, týkajících se celého lidstva.

Touhu po harmonii poznání a života přinesl si mladý Jan Amos již ze studií. Skutečnost však shledal plnou disharmonie, plnou strastí, ohrožení a neštěstí. Ani před Bílou horou nebyl jeho život idyla; protihabsburské povstání

a zápas o víru byly v proudu (Retuňk proti Antikristu, 1617), sociální poměry byly tíživé (Listy do nebe, 1619), odmítavé stanovisko k povstání, které zaujal první šlechtic Moravy pan Karel starší ze Žerotína bylo nepochopitelné (jemu dedikoval Komenský svůj slavný Labyrint světa a ráj srdce, 1623), lidský osud se podobal zmítanému vraku, pronásledovanému morem, hladem, povodní, válkou, hrůzou a strachem z přírody, lidí i nelítostného Boha (Truchlivý, 1622-4). Klamy a podvody, kořistění a loupeže. Nelze vypočítat všechny druhy zla a marnosti, které Komenský líčí ve spisech v období před odchodem z vlasti. Říká se jim útěšné, ale jsou zoufalé, svědčí o hluboké vnitřní krizi, kterou Komenský vlivem bouřlivých událostí třicetileté války (začala, když mu bylo 25 let), vlivem osobního pronásledování a neštěstí rodiny, církve i národa procházel, a kterou překonal až v exilu, činnou energií, prací pro nápravu vzdělání a jeho prostřednictvím pro nápravu celého světa. Víra v možnost mírové koexistence národů orientace katolické, luterské a reformované, víra v jednotu zlidštěného světa ho již neopustila, i když jeho dočasné naděje byly postupně zklamávány a vestfálský mírový diktát škrtem pera nadobro zrušil svět české reformace a českou zemi vymazal z mapy evropského protestantismu. Takový byl svět, taková byla Evropa za časů Komenského. Jaká je dnes?

"Po komunismu zůstalo prázdno", řekl A. Michnik, "Vítězi otevřeli Pandořinu skříňku. Do prázdna se plazí démoni uplynulých epoch. Opět se objevují ideologie šovinismu a nepřátelství ke všemu odlišnému, neshášenlivost, populismus, demagogie."

I ve vyspělých kapitalistických zemích existují rizika. Poukazuje se tu na skutečnost, že ekonomický a konzumní typ člověka se odtrhl od ostatních typů lidství, působí ekologické pohromy a globální nebezpečí zániku. Redukce života na výrobu, obchod a konzum je hrozbou pro budoucnost, vzniká dokonce nový lidský typ - lačný, nenasytný, bezohledný - Homo Rapax. I tady existuje Homo Destructor a Homo Mortifer, rozvraceči, ničitelé a zabijáci. I tady se hledá východisko - jako za časů Komenského - jak optimalizovat chování člověka.

Evropa se stává pedagogickým úkolem a pedagogická filosofie Komenského nemohla být nikdy aktuálnější. Komenský odpovídá na současné úzkosti, jež sčítá rizikologie, ať již je to strach z "megasmrti", z neviditelných chemikálií, jedů a karcinogenních látek v potravě, ve vzduchu, ve vodě, z rozporů třídních, nacionálních, z náboženských fundamentalismů, iracionalismů, ekologického odcizení lidstva. Komenský odpovídá současnému volání po lepším a šťastnějším životě, jak o něm uvažuje felicitologie. Komenský navrhl syntetizovat výsledky bádání jednotlivých disciplín, nejčennější plody lidského myšlení a snažení a vypracoval projekt systému

všobecné harmonie, míru a štěstí mezi lidmi a národy. Je přesvědčen, že vědění nemůže být samoučelné. vzdělání je prostředek ke zdokonalení světa. Nikoli pro účinné využívání přírody a ovládnání společnosti, ale pro moudrou orientaci ve světě všech jsoucna a pro moudrou péči o ně. Komenského pansofie je zaměřena axiocentricky, hledá rozčlenění a pravou výměru všech věcí, aby bylo možno vyložit, co je podstatné a potřebné k dosažení štěstí. Komenského koncepce umožňuje integrovat evropského člověka, který nemůže být jen Oeconomicus, ale i Sapiens, Cogitans, Oekologicus, Aestheticus, nejen Faber, ale i Ludens, nesmí být Bellator, ale Antimartialis a Amicabilis.

Syntéza celého myšlenkového dědictví evropské vzdělanosti je dnes - jako za časů Komenského - společným jmenovatelem evropské dimenze kultury a příspěvkem k universální kultuře světa. Je interkulturní, tolerantní, všelidská, demokratická. Její užití, chrésis, je jediná záchrana člověka, přírody i kultury před chaosem, destrukcí, globálním zničením a smrtí. Je výzvou pro všechny, všichni společně se mají účastnit nápravných prací. Komenský praví: "Chceme, aby k sestavování vševědného díla byli připuštěni všichni, kdo uvažovali o možnosti, mravech, vědách a uměních, bez ohledu na to, je-li to křesťan nebo mohamedán, žid nebo pohan, a stejně bez ohledu na to, ke které by se hlásil sektě, ať už je to pytagorejce, akademik, peripatetik, stoik, Essejan, Řek, Říman, starověký nebo současný, doktor nebo rabín, bez ohledu na církev, synodu, koncil, zkrátka všichni, a byli: vyslechnuti, co přinášejí dobrého." (Předchůdce vševědy, § 54).

V době, kdy hledáme novou orientaci a nové hodnoty pro výchovu, tak, aby byla výchovou pro člověka, pro vlast a národ, pro Evropu, pro celý svět, je přirozeně naším nejspolehlivějším průvodcem a učitelem Komenský jako filosof pansofické výchovy k moudrosti člověka a nápravě světa.

Literatura:

- Čapková, d.: Škola a utváření lidství v pojetí J.A.Komenského
In: Pedagogika, 1991, č. 5-6, s. 553-562
- Hanuš, M.: Osud národa. Poutník v Amsterdamu. 1957, 1960
- Komenský, J.A.: Opera omnia. Praha, Academia. Od r. 1969.
Sv. 1-18
- Krejčí, J.: Cíle pedagogické aktivity evropského učitele.
Rukopis, Osnabrück 1991
- Molnár, A.: - Rejchrtová, N. Redig.: Jan Amos Komenský o sobě.
Odeon Praha 1987, 380 s.
- Popelová, J.: Komenského cesta k Všenápravě. SPN Praha 1958,
459 s.
- Tvrdý, J.: Průvodce dějinami evropské filosofie. Brno, Komenium
1947. 492 s.